

УДК 821.161.2-3.09"19/20"Ю.Андрухович : 321.64

МОТИВ ЗРАДИ ЯК СКЛАДНИК ТОТАЛІТАРНОГО БУТТЯ У ПРОЗІ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Катерина Хижняк

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 4, Харків, Україна, 61077,
тел.: (+38097) 5495041, e-mail: kateryna_khyzhniak@ukr.net*

Розкрито особливості тоталітарного дискурсу в сучасній українській літературі на прикладі творів Ю. Андруховича. Виявлено, що основними складниками цього дискурсу є мотиви зради та жертвності, що допомагає правильно вибудувати ідеологічну парадигму радянської системи та відтворити ці образи у тексті. Письменник використовує мотиви зради й жертвності як показники абсолютного впливу держави на особистість, досліджуючи вчинки персонажів та їхню внутрішню боротьбу.

Ключові слова: тоталітарний ідеологічний дискурс, мотиви.

Для багатьох творів сучасної літератури характерним є зображення тоталітарного дискурсу. Українські письменники намагаються розвінчати культ «радянськості», використовуючи різні художні засоби для відтворення цілісного образу. Одним зі складників сутності тоталітарного ідеологічного дискурсу є мотиви, що їх застосовують письменники у своїх романах. На нашу думку, це мотив зради та мотив жертвності, що представляють тоталітарну модель світу в художніх творах.

Серед сучасного літературного доробку проза Ю. Андруховича посідає особливе місце. Дослідники вважають, що у своїх творах письменник підтримує «культ незалежної, вільної особистості, характерний для світосприйняття постмодерніста» [8]. За відгуками критиків, Ю. Андрухович – це класичний (якщо до цього напрямку можна вжити це означення) представник постмодернізму, адже насамперед його творам властиві карнавальність, схильність до демонстративності та гротеску. «Окремі фрагменти відрізняються не тільки своєрідним трактуванням подій, а й особливою технікою письма, своєрідною стилістикою, певною жанровою інкрустацією», стверджує літературознавець Л. Калинська [6, с. 7]. Учена вбачає також у прозі Ю. Андруховича й елементи пізнього модернізму, порівнюючи техніку письменника з «Уліссом» Джеймса Джойса.

Мотив зради є одним із провідних мотивів творчості письменника. Наприклад, у романі «Московіада», жанр якого автор визначив як «роман жахів» (що поряд із назвою вже налаштовує на особливе прочитання твору), зрада подається як загальний обман великої держави, яка не втратила ще зазіхань свого

колишнього альтер-его – Радянського Союзу – та під маскою доброзичливості й уседозволеності все так же прагне розчавити, зламати, знищити вільну людину. Т. Гундорова вважає, що «Московіада» – роман про вже неіснуючу майже Імперію з погляду людини, яка в пізньоімперську добу й сама до певної міри є неіснуючою. Адже Імперія, до якої вона була прив'язана субстантивно й тотально, зіштовхнула колонізовану нею людину в міжчасся, міжіснування, у світ неідентичного собі «я» [5, с. 81]. Це і спричинило падіння Імперії, звал усіх ідеалів та вірувань.

Кращих людей, кращих представників творчої інтелігенції усіх колишніх республік СРСР зібрали задля благородної цілі надати допомогу у митецькому пошуку в жахливих умовах гуртожитку, де вони перебувають наче у чистилищі, у яке їх кинуте лише за те, що вони – Інші. Так же виглядає і улюблене місце «відпочинку» зазначеної інтелігенції – пивбар на Фонвізіна – теж уособлення пекла на землі як кари за зраду. Головний герой мандрує Імперією і визначає всі руйнівні чинники, що реконструюють її. За П.-А. Будіним, їх три: наратив, використання мови і уживання алкоголю [4, с. 63]. Остання проблема існує наче фоном до всього сюжету, адже персонажі постійно п'ячать. Варто також зазначити, що «Московіада» наче увібрала у себе всі кліше, що їх відносили до властивостей росіян: п'ятика, брутальність, зарозумілість та неповага до культурного надбання сусідніх держав.

Кожен день персонажі твору зраджують собі, своїм переконанням в угоду Імперії, що поглинає їх і споживає, і втішається цьому. Велике тут сусидить із малим, потворне – з прекрасним, і сама ідея державності суперечить собі. Р. Харчук стверджує: «Парадоксальність» – ключове поняття «Московіади», бо парадоксальним є сам об'єкт, що досліджується у романі, цей великий народ, схильний поглинати менші; цей великий народ, існування якого поза державою й імперією уявити майже неможливо [9, с. 136]. Незважаючи на показну силу зображеної Імперії, це «колос на глиняних ногах», готовий впасти у будь-яку мить, виснажений зсередини. Немов для того, щоб вижити, Імперія хапається за своїх адептів наче за останню соломинку, і топить їх разом із собою: «А справа в тому, що імперія подихає» [1, с. 66]. «Імперія та неминуче падіння Радянського Союзу – мабуть-таки, головна тема “Московіади”». Зображене в ній навколишнє – центр імперії, а Москва і близькість телевізійної вежі (та й ВДНГ) – її важлива емблема», зазначає дослідник П.-А. Будін [4, с. 62].

Весь твір також подано у руслі театру абсурду, де бруд, зневага до оточуючих та самого себе є єдиними складовими нищого життя. Зрада не виокремлюється як певний порок, який засуджують автор і персонажі, – це лише такий же природний елемент буття, як мислення, уява та ін. Можна навіть сказати, що зрада – це не наслідок емоційного зриву, а це шосте почуття, з яким людина народжується у тоталітарному суспільстві. Але головний герой є ще не повністю поглинутим цим тоталітарним суспільством, він переживає через мимовільну зраду знайомого, яка зумовила смерть останнього. Автор спеціально влаштовує такі гротескно безглузді умови та причини смерті молодого та сповненого життя парубка, що стає зрозуміло – це держава з її абсолютно

нераціональним складом управління змушує людей помирати через дрібниці, ніби проводячи власний природний відбір. «Чому молода артистична істота, недавній десантник, змушена у вашій б(...)ській країні ризикувати життям заради пляшки горілки? Чому ви так просмерділися несвободою? Чому свободи ви лишаєте так мало, що її вистачає лише на падіння із сьомого поверху?» [1, с. 23]. «Сьомий поверх» – це наче «сьоме небо», яке втрачають люди, зраджуючи самих себе, віддаючи себе у чужу милість. Роман сповнений роздумів автора про неповторність кожної держави, про її право на власне самостійне існування і навіть право робити свої помилки.

Дослідники зазначають, що мова творів Ю. Андруховича має велике значення для зображення образів. Наприклад, у «Московіаді» наратор, незважаючи на російське оточення, використовує українську мову, а «російська ж використовується тут нейтрально: інколи, щоб лише процитувати вже відомі в Росії висловлювання, частіше – відтворити дискурс імперії» [4, с. 62]. Мова є невід'ємною частиною образу, та, як і у Марії Матіос, Оксани Забужко, Наталки Сняданко та інших, вона найчастіше відтінює росіянина-шовініста, причому з низьким культурним рівнем, але впевненістю щодо прав Росії на здобутки України.

Дуже цікаві концепції висуває дослідник А. Ребрик. Порівнюючи «Московіаду» із антиутопіями Джорджа Орвелла, літературознавець виокремлює декілька рецепцій зображення Імперії Орвелла, що доводить, що образи творів Ю. Андруховича інтертекстуальні, а це ще один вияв постмодерності. Серед таких концепцій А. Ребрик називає такі: 1) виправлення помилок з метою реконструкції тоталітарної машини; 2) подвійні стандарти у суспільстві; 3) презентація проблеми, але не вирішення її [7, с. 16]. У такий спосіб, твори Ю. Андруховича стають не антиутопіями, бо цей жанр передбачає дію у майбутньому, а «антиминулим», коли він відтворює цілком реальний пострадянський світ, у якому розпалися ідеї Імперії, але звичка вклонятися перед нею ще існує у свідомості людей.

Таке зображення мотиву зради продовжується і в іншому творі Ю. Андруховича «Рекреації». Повсякденна рутинна також подана у руслі апокаліптичного карнавалу, абсурдного дійства посттоталітарної держави, що досі залишила десь глибоко у своїх нетрях жорстку необхідність у поклонінні та контролі. Подібно до творів М. Матіос, що виписує образи людей-солдатів, які цікаві для країни тільки у цьому аспекті, Ю. Андрухович створює специфічний світ, де знову, як і у «Московіаді», головними персонажами виступають бруд та випаровування негативних людських емоцій, а зрада є звичним супутником будь-якого контакту персонажів. Вона навіть не вважається за щось ненормальне та деструктивне. Наприклад, факт подружньої невірності з обох боків подружжя Мартофляків був досить легко проігнорований обома, так, ніби нічого не сталося. Таким способом, письменник показує, наскільки нівелюються усі нормальні людські цінності в умовах тоталітаризму, представляючи всю систему державного управління у формі борделю, «...в якому чоловіки робляться беззахисними, як діти [...] І тоді здається, що головне, за чим вони сюди

прийшли, – не кохання, а можливість сну, цього двогодинного непробудного передранкового сну, під час якого їх усіх можна грабувати, різати, душити – вони й не ворухнуться, перебуваючи в цю мить десь дуже-дуже далеко. Вони сплять самовіддано і натхненно, сплять усім єством своїм, не шкодуючи життя свого, саможертвно і до кінця. Адже щомиті їх можуть якогось біса розбудити й погнати на фронт чи, може, копати якісь там рови або прокладати вузькоколійку. І тому кожна хвилина дорога – треба спати, поки спиться, поки сіріє світанок, поки сплять усі на світі офіцери й вартові» [2, с. 169]. Хоча і немає у цьому творі Імперії, образ її все одно виразно видніється крізь рядки, і нагадує кожен раз про можливість втратити власну національну ідентичність, та зрадити у цьому «борделі» буття своїй сутності й ментальності.

У своєму творі «Таємниця» Ю. Андрухович продовжує роздуми над тематикою зради. Тут цей мотив тісно переплітається та іноді навіть взаємозаміняється мотивом жертвності. Оскільки цей роман подано у формі діалогу-автобіографії письменника, тоталітарний дискурс представлений у ньому в специфічній моделі згадок, порівнянь, власних думок. Автор не створює образів, він наче відтворює їх, примушуючи жити та функціонувати за правилами того часу, коли тоталітаризм ще був неодмінним елементом людського буття, а зрада і жертвність – неодмінними елементами тоталітаризму. Наприклад, коли головний герой, авторське «я», розповідає про свою службу в армії, про «дідівщину», що тотально там панувала, неодноразово підкреслюється думка, що молоді хлопці, які цілком могли б бути друзями у звичайних умовах цивільного містечка, перетворювалися на справжніх катів, лише отримавши якусь подобу влади над іншими солдатами. Заохочувалася агресія відносно до рівного або того, що є нижчим за положенням. Ті ж, хто завідомо жертвував собою задля виявлення усієї недосконалості та фальші СРСР, жорстоко карали. «Байдуже, якими засобами він (порядок. – К. Х.) досягався і на яких кривавих шмарклях тримався. Загалом це лише зайве підтвердження тому, наскільки армія взорувалася на зоні. Біс його знає, зрештою – може, й навпаки? Може, це зона в Росії завжди взорувалася на армії?» [3]. І радянська система заохочувала такі дії, адже, як вже зазначалося, страх – це у ній головне, бо страх веде до слухняності.

Отже, проза Ю. Андруховича, як представника нової плеяди авторів, що художньо досліджують тоталітарне минуле у своїх творах, ґрунтується на мотивах, які виявляються у сюжетно-композиційній та стильовій моделях творів письменника. На нашу думку, це передусім мотив зради, який здебільшого характеризується зображенням внутрішньої боротьби персонажів та впливу на них з боку радянської системи.

Список використаної літератури

1. *Андрухович Ю.* Московіада. Роман жахів / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 152 с.
2. *Андрухович Ю.* Моя остання територія. Вибрані твори : Поезія, проза, есеїстика / Ю. Андрухович. – Львів : ЛА «Піраміда», 2009. – 308 с.

3. Андрухович, Ю. Таємниця: замість роману / Юрій Андрухович. – Х. : Фоліо, 2007. – 478 с.
4. Будін П.-А. Кінець імперії: роман Юрія Андруховича «Московіада» / Пер-Арне Будін // Слово і час. – 2007. – № 5. – С. 62–66.
5. Гундорова Т. Постмодерністська фікція Андруховича з постколоніальним знаком питання / Тамара Гундорова // Сучасність. – № 91. – 1993. – С. 79–83.
6. Калинська Л. Поетика постмодерністського українського роману: Юрій Андрухович, «Перверзія» / Леся Калинська. – К. : Знання, 1998. – 31 с.
7. Ребрик А. Орвеллівська концепція імперії в романі Ю. Андруховича «Московіада» / Андрій Ребрик // Екзиль. – 2007. – № 2. – С. 11–18.
8. Сучасний літературний процес: імена та тенденції: аналітично – інформаційне видання [Електронний ресурс] / Сумська обл. універс. наук. б-ка; уклад. С. В. Сагайдак, Г. П. Кашуба. – Суми, 2008. – Режим доступу: ounb.sumy.ua/publish/2009/lit.
9. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – С. 68–2.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2013

Прийнята до друку 25.04.2013

THE MOTIVE OF BETRAYAL AS A PART OF A TOTALITARIAN EXISTENCE IN THE PROSE OF YURI ANDRUKHOVYCH

Kateryna KHYZHNIAK

*Vasyl Karazin Kharkiv National University,
Department of History of Ukrainian literature,
Svoboda Sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61077,
tel.: (+38097) 5495041, e-mail: kateryna_khyzhniak@ukr.net*

In the article the features of a totalitarian discourse in modern Ukrainian literature on the example of the works of Yuri Andrukhovych have been showed. It has been found out that the main components of this discourse are the motives of betrayal and sacrifice, which help build up the ideological paradigm of the Soviet system and recreate these images in the text. The writer uses the motives of betrayal and sacrifice as indicators of absolute state's influence on personality, exploring the actions of the characters and their inner struggle.

Key words: totalitarian / ideological discourse, motives.

**МОТИВ ПРЕДАТЕЛЬСТВА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ
ТОТАЛИТАРНОГО БЫТИЯ В ПРОЗЕ ЮРИЯ АНДРУХОВИЧА****Екатерина ХИЖНЯК**

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
кафедра истории украинской литературы,
пл. Свободы, 4, Харьков, Украина, 61077,
тел.: (+38097) 5495041, e-mail: katelyna_khyzhniak@ukr.net*

Раскрыты особенности тоталитарного дискурса в современной украинской литературе на примере произведений Ю. Андруховича. Выявлено, что основными составляющими этого дискурса являются мотивы предательства и жертвенности, что помогает правильно выстроить идеологическую парадигму советской системы и воссоздать эти образы в тексте. Писатель использует мотивы предательства и жертвенности как показатели абсолютного влияния государства на личность, исследуя поступки персонажей и их внутреннюю борьбу.

Ключевые слова: тоталитарный / идеологический дискурс, мотивы.

